

Θεσσαλονίκη:

Μιά αναφορά στην πολεοδομική της εξέλιξη

1. Κύριο ρωμαϊκό οδικό και οικιστικό δίκτυο της Χερσονήσου του Αίμου στα μέσα του 2ου αι. μ.Χ. (ΙΕΕ, 1976: 149).

Είναι δύσκολο να σκιαγραφήσεις απλά και αντικειμενικά έναν άνθρωπο, άκομα κι αν τον γνωρίζεις καλά. Πόσο μάλλον μιά πόλη που καθημερινά αλλάζει πρόσωπο άκομα και γι' αυτούς που γεννήθηκαν σ' αυτήν, συνδέθηκαν μαζί της και τη βιώνουν. "Αν μάλιστα η πόλη αυτή έχει μιά τόσο πυκνή ιστορική διάσταση όπως η Θεσσαλονίκη, είναι σχεδόν σίγουρο ότι στο πλαίσιο μιάς τέτοιας συνοπτικής παρουσίασης, μπορεί να υποτιμηθούν ή άκομα και να παραληφθούν καίρια σημεία που ρύθμισαν τη μακραιωνή εξέλιξη της. Στενεύοντας λοιπόν τούς στόχους σου την πλησιάζεις με τόν τρόπο που γνωρίζεις και που στην περίπτωση μας είναι μιά πολεοδομική όπτική της πόλης και του κέντρου της σε τέσσερις ιστορικές περιόδους (άρχαια, μεσαιωνική - βυζαντινή, όθωμανική και νεότερη), όπως διαμορφώθηκαν αυτά κάτω από τήν έπιρροή της έκαστο-τε μετασχηματιζόμενης κοινωνίας της.

Ε.Π. Δημητριάδης

Αρχιτέκτονας - Πολεοδόμος Λέκτορας τής Π.Σ.Α.Π.Θ.

1.1. 'Αρχαία περίοδος (315 π.Χ. - 4ος αι. μ.Χ.). Ο Κάσσανδρος συνένωσε αναγκαστικά στην αρχή της 'Ελληνιστικής περιόδου 26 μικρές πόλεις δημιουργώντας τη Θεσσαλονίκη. Η πλέονεκτηρή αυτή θέση, που συνδυάζει τις εκβολές μεγάλων ποταμών οδών και μία πολύ εύφορη μεταλλένη προχωμαγνένη πεδιάδα, αποτέλεσε το βασικό αίτιο της λειτουργίας της πόλης από τη γένεση της ως έμπορικό κέντρο της περιοχής της. Ο Κάσσανδρος όχρισε συστηματικά την πόλη που ίδρυσε.

Η μετάθεση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, στην αρχή του 4ου αι. μ.Χ. στην 'Ανατολή με κέντρο θάρους την Κωνσταντινούπολη έχει ενδοϊκές οικονομικές επιδράσεις στον ελεύθερο Μακεδονικό χώρο που τελεί υπό ρωμαϊκή διοίκηση από το 168 π.Χ. Μέ την οργάνωση του άριτου ρωμαϊκού οδικού δικτύου στο χώρο της Χερσονήσου του Αίμου, στις πόλεις - κόμβους εγκαθίστανται Ρωμαίοι έμποροι, ενώ συγχρόνως έχουν μεταβολή της ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής με τη δημιουργία τάξης Ρωμαίων μεγαλοαγιοκτημόνων και τάξης άκτιμώνων γεωργών. Επακόλουθο της μεταβολής των σχέσεων παραγωγής είναι ο διαχωρισμός των κατοίκων της Μακεδονίας από νομική και εθνική άποψη. Το φαινόμενο επεκτείνεται και στη διάκριση των μακεδονικών πόλεων (π.χ. έλευθερες, ύποτελεις κτλ). Ο παρεμβατισμός της ρωμαϊκής διοίκησης είναι έντονος όσον αφορά τη φορολογία, τη δικαιοσύνη και την τοπική αυτοδιοίκηση.

Από το τέλος του 2ου αι. μ.Χ., ενώ το δίκτυο των μακεδονικών πόλεων φθίνει συνεχώς από την εποχή της κατάκτησης (146 π.Χ.) (90 πόλεις) ως τον 5ο αι. (36 πόλεις), μεγαλώνει ο ρόλος της Θεσσαλονίκης, η οποία λειτουργεί ως οδικός κόμβος διαμετακομιστικό έμποριο της περιοχής της (εικ. 1).

Η Θεσσαλονική διαμορφώνει μία έντονη δευτερογενή (έμπορική) και τριτογενή (διομηχανική) δραστηριότητα με επαγγελματική οργάνωση των κατοίκων της υπό ρωμαϊκό έλεγχο. Οι Θεσσαλονικές συμμετοχές σε ειδωλοκρατικές θρησκευτικοεμπορικές γιορτές όπως αυτή του Καθείρου. Μετά την απαγόρευση τους (394) η Χριστιανική Θεσσαλονική της αντικαθίστα με τα «Δημήτρια», δεκαπενθήμερο έμποροπανηγύρι στη μνήμη του Ρωμαίου αξιωματικού Δημητρίου που έκρηστιανίστηκε και γι' αυτό θανατώθηκε από τους Ρωμαίους (303 μ.Χ.).

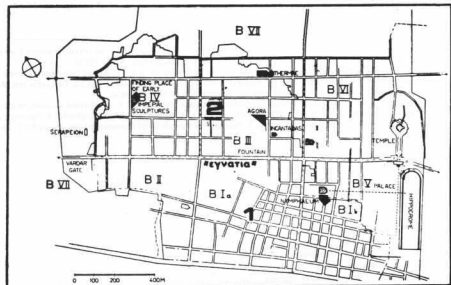
1.2. Φάσεις εξέλιξης της πόλης και του κέντρου της. Μία προσεγγιστική αναφορά στις φάσεις εξέλιξης της πόλης από τον 6ο αι. π.Χ. ως το τέλος σχεδόν της ρωμαϊκής περιόδου βοηθά στην συγκριμνοποίηση του πολεοδομικού σχεδίου της.

1.2.1. Από τον 6ο αι. π.Χ. η Θέρμη, στους πρόποδες της σημερινής άκρόπολης, στο βορειότερο μυχό του Θερμαϊκού κόλπου (σημερινή πιθανή θέση γύρω απ' το λιμάνι) αποτελεί ίσως τον έμπορικό κεντρικό συνοικισμό μίας ομάδας μικρών κωμών που κατέχουν μία εύρυστη

ται ή κύρια δυτική είσοδος της (εικ. 3.2).

Στη «Χρυσή Πύλη» καταλήγει η 'Εγγνατία οδός (που κατέχει την ίδια θέση περίπου με την σημερινή οδό Μοναστηρίου), που έρχεται από την Πέλλα. Η ίδια πιθανότητα αναχωρεί (σημείο έκκινήσεως) από τη «Ληϊαία Πύλη» (εικ. 3.3) που βρίσκεται στα τείχη στο δυτικό πέρασ της οδού 'Αγ. Δημητρίου, προς τους Φίλιππους, με ανατολική κατεύθυνση, άφου παρακάμπτει τούς όρεινούς ΒΑ όγκους.

Είναι προφανής η σημασία της δυτικής πλευράς των τειχών όπου

2. 'Ελληνιστική και ρωμαϊκή Θεσσαλονίκη κατά τον M. Vickers: 1. 'Αρχικός πυρήνας (Θέρμη) 2. 'Ελληνιστική προθήκη (Λαβδας, 1980: 428).

περιοχή από το Σέδες ως τη θάλασσα και τον τόπο της μετέπειτα Θεσσαλονίκης.

1.2.2. Ο Κάσσανδρος, με αναγκαστική μετοικία, συνοικία στο 316 ή 315 π.Χ. 26 από τις μικρές κώμες που αναφέρουμε, δημιουργώντας την 'Ελληνιστική Θεσσαλονίκη. Όπως υποστηρίζει ο Vickers, η πόλη αυτή κατείχε ίσως μία ζώνη πάνω από τη σημερινή 'Εγγνατία οδό (εικ. 2.2) και διακρινόταν για ένα σχετικά άκαμπτο γεωμετρικό ορθογωνικό ή «ιποδομείο» σύστημα στο σχεδιασμό της (εικ. 2). Στο νοτιότερο τμήμα, κάτω από τη σημερινή 'Εγγνατία ως τη θάλασσα, αναπτύσσεται σε μία πολύ έλευθερη, βασικά όμως πάλι ορθογωνική, πολεοδομική σύνθεση, η «Παλαιά Θέρμη» (εικ. 2.1). Στη φάση αυτή της εξέλιξης της πόλης, έχουμε γενικές φάσεις πληροφορίες για το κέντρο της που βρίσκεται περίπου στη θέση του μεταγενέστερου Forum.

1.2.3. Κατά τον 1ο αι. μ.Χ. επιδιορθώνονται και χιζόνονται νέες κατασκευές στα τείχη της πόλης και ιδρύεται η «Χρυσή Πύλη» (στη σημερινή πλατεία Βαρδारीου), που γίνε-

θρίσκονται και οι δύο πύλες - θασικές είσοδοι στην πόλη (εικ. 3).

Στόν έμπορικό χαρακτήρα της πόλης προστίθεται και εκείνος του στρατιωτικού ρωμαϊκού κέντρου.

Η ρωμαϊκή κοσμική ιδεολογία φαίνεται να έκφράζεται έντονα και στο χωρικό επίπεδο (οικισμός, στρατόπεδο, κατοικία κτλ.). Η ιδεολογία αυτή θεωρεί ότι ο ούρανός είναι ένας θόλος που καλύπτει το γήινο κόσμο. Αυτό με τη σειρά του χωρίζεται σε τέσσερα ίσα τμήματα από δύο άξονες που τέμνονται κάθετα μεταξύ τους και αντίστοιχούν στα κύρια σημεία του ορίζοντα, προς τα όπια αυτό είναι προσανατολισμένοι (Cardo, Decumanus). Ο κοσμικός άξονας - κολώννα διέρχεται από το κέντρο της γης και στη βάση του βρίσκεται ο 'Αδης. Ο κύριος άξονας Β-Ν (Cardo) της ρωμαϊκής άποψια ταξιζείται με τον κοσμικό άξονα και την προβολή του στο έδαφος.

Ο ρωμαϊκός οικισμός ταυτίζεται με τη ρωμαϊκή ιδεολογική εικόνα της γης, του ούρανού και του κόσμου. Συχνά αναπτύσσεται άκυκλωβάντος ιποδομείο σύστημα, που συνδέεται με τα 4 σημεία του ορίζοντα και όπου το σκελετό των άποτελούν οι Cardo και Decumanus. Στη δια-

3. Σχηματική χωροθέτηση ρωμαϊκής Θεσσαλονίκης περί τον 1ο αι. μ.Χ. 1. Κέντρο πόλης (Forum) 2. «Χρυσή Πύλη»-3. «Ληϊαία Πύλη»- (Βασικός χάρτης της Θεσσαλονίκης στο σχ. 3,4,5; Ο. Ταϊράι, *Topographie de Thessalonique*, Paris 1913).
4. Ή Θεσσαλονίκη κατά την περίοδο του Γαλέριου περί τον 4ο αι. μ.Χ.: 1. Διοικητικό-θρησκευτικό κέντρο (Ανάκτορο, Ρατόντα, Ίπποδρόμος κτλ.) 2. Οικονομικό και πολιτικό κέντρο (Μεγαλοκλήριος, Φοίβη, Πλάσι, Λαυρηνός, κτλ.) 3. Το λιμάνι του Μ. Κωνσταντίνου (322-1430) 4. Ρωμαϊκά νεκροταφεία.
5. Ρωμαϊκό ειδικής φύσης λιμένας και πιθανόν προηγούμενο ελληνιστικός.
5. Σχηματική παράσταση της βυζαντινής Θεσσαλονίκης κατά τον 14ο αι. 1. Διοικητικό κέντρο (περιοχή βυζαντινών ανακτόρων) 2. Έμποροκρατικό κέντρο (μεγάλη αγορά (ΝΔ) - στάδιο (ΒΑ)). 3. Οικονομικό κέντρο (Λιμάνι, έβραϊκα ghetto) 4. Περιοχή λαϊκής αγοράς ως τον 9ο αι. μ.Χ. 5. Περιοχή -άνη πόλης- με πολλά μοναστήρια και εκκλησίες. 6. Περιοχή έκτακτη ΒΑ της διακεκομμένης γραμμής. 7. Χριστιανικό νεκροταφείο 8. Περιοχή της έμποροκρατικής των «Δημητρίων».

σταύρωση των δύο δρόμων — Cardo και Decumanus — τοποθετείται το Forum, που συνδέεται, από παλιό συμβολισμό, με δύο έννοιες:

- α. Είναι η κεντρικότερη και ύψιστη περιοχή της γης και του κόσμου.
 - β. Είναι ο ομφαλός και το κεφάλι της πόλης.
- Επίσης αυτές τις κοσμικές αντιλήψεις τις προβάλλουν οι Ρωμαίοι στις ρωμαϊκές οικίες, που είναι αντανόαση της πολιτειακής και μορφολογικής αράγωσης της Ρώμης, δηλαδή του κόσμου, και καθώς φαίνεται πολύ πιθανό και στις πόλεις βασικής εγκατάστασης όπως η Θεσσαλονίκη, προσαρμοσμένες όμως στις τοπικές κοινωνικές, τοπογραφικές και πολιτειακές συνθήκες.

Βασικός οριζόντιος θεωρητικός άξονας (Α-Δ) της πόλης, όπως συνάγεται από πολλούς παράγοντες (π.χ. σημασία Χρυσής Πύλης, θέση Forum, γενικότερη τοπογραφία της πόλης κτλ.), γίνεται η Via Regia ή Λεωφόρος (σημερινή «Εννιάτης»), (Decumanus) και κάθετος θεωρητικός (Β-Ν) μιά οδός στη θέση περίπου της σημερινής Βενιζέλου (Via Principalis - Cardo). Τά όρια της πόλης επί Αυγούστου έφταναν ίσως προς τα ανατολικά, περίπου ως τη σημερινή κάθετη οδό «Άγιας Σοφίας». Από το σημείο τομής της Via Regia και της «Βενιζέλου» προς τα ΒΑ, αρχίζει να λειτουργεί το ρωμαϊκό κέντρο της πόλης (Forum) (εικ. 3.1) που πρέπει να έχει αρχικά σύμμετρο χαρακτήρα. Δίπλα στην οικονομική λειτουργία,

γία, κυρίως έμπορική, να χωροθετείται η διοίκηση, ψυχαγωγία κτλ.

1.2.4. Γύρω στο 300 μ.Χ. δημιουργείται η όριστη μορφή της «περιτειχισμένης πόλης», που τη διατήρησε η Θεσσαλονίκη ως το τέλος του 19ου αι. Ο Γαλέριος (250-311) χρησιμοποιώντας την πόλη ως όρμητήριο κατά των Περσών, επεκτείνει, αχυρώνει και οριστικοποιεί το ανατολικό όριο της, γιά να συμπεριλάβει σ' αυτήν το λαμπρό ανακτορικό συγκρότημά του (Ρατόντα - Αμείλια Γαλερίου - ανάκτορο - ιπποδρόμο κτλ.) που κτιζείται πάνω σέ παρθένο έδαφος (εικ. 4.1).

Ένω δηλαδή αρχικά το Forum ήταν σχεδόν στο κέντρο της τότε πόλης (εικ. 4.2), επεκτείνεται αξονικά και συμπεριλαμβάνει και το μνημειακό γαλεριανό συγκρότημα, αποκτώντας τη χωρική μορφή σχήματος.

Τό γαλεριανό συγκρότημα, κατέχει έναν κάθετο θεωρητικό άξονα (Β-Ν) άξω προς τον οριζόντιο θεωρητικό άξονα - πυρήνα της Via Regia. Βρίσκεται ανατολικά από τη δυτική πύλη, που ευκολότερα μπορούσε να προσβληθεί εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης (κοντά στις εκβολές των ποταμών, στις οδικές άρτηρες κτλ.).

Στό νοτιότερο τμήμα του, κοντά

στην εκκλησία της Νέας Παναγίας, είναι ένδεχόμενο να λειτουργούσε ρωμαϊκό λιμένας ειδικής φύσης που διατηρήθηκε ως τους αιώνες 820-630 μ.Χ. (σχ. 4.5). Στην ίδια θέση πιθανότατα χωροθετείται και τό λιμάνι της ελληνιστικής Θεσσαλονίκης που καταργήθηκε με τη διαμόρφωση της νέας θαλάσσιας άχύρωσης της πόλης γιά την οποία υπάρχουν γενικότερα δυσεπίλυτα άκόμη προβλήματα.

Γύρω στόν 4ο αι. μ.Χ. η χωροταξιακή οργάνωση της πόλης καθορίζεται από δύο κέντρα (σχ. 4) α. Τό διοικητικό-θρησκευτικό κέντρο, όπου κοντά βρίσκεται και η λαϊκή άνακτορική (Ανάκτορο, Ρατόντα, Ίπποδρόμος κτλ.) (σχ. 4.1) β. Τό οικονομικό και πολιτικό κέντρο (Forum Μεγαλοκλήριος και Φοίβη, Λαυρηνός κτλ.) στό γεωμετρικό κέντρο σχεδόν της πόλης (σχ. 4.2).

2.1. Μεσαιωνική και βυζαντινή περίοδος (4ος αι. - 1430)

Ή άγροτική βάση της παραγωγής και η ίσχυρη γραφειοκρατική οργάνωση της βυζαντινής διοίκησης αντανακλώνται και στό ελληνικό οικιστικό δίκτυο. Στην Ύψαιθρο, η έντονη δημογραφική μείωση του πληθυσμού όδηγηε σ' ένα σύνολο μικρών άγροτικών οικισμών που λειτουργούν κοινωνικά στό πλαίσιο της οικογενειακής μικροαλληλεγγύης ενώ δεν λείπουν κάποιες οικισμοί άπο εμπορικής σημασίας.

Στά σημαντικά άστικά κέντρα όπως η Θεσσαλονίκη, η οικονομική διαδικασία σπριτζείται κατά κανόνα σ' ένα διπλό καταμερισμό: υπάρχει ένα ισχυρό κρατικό μονοπώλιο ορισμένων ειδών που διαχειρίζεται η ισχυρή συγκεντρωτική διοίκηση και ελέγχεται από την άρχουσα -ταξική- ένα σύστημα δευτερογενούς κυρίως παραγωγής, οργανωμένο συντεχνιακά που άκει ένα είδος μεσοίας τάξης (θιστέχνες, τεχνίτες, έμποροι). Ως κυρίαρχοι θεοοί της θυβαντικής κοινωνίας προβάλλουν: η ισχυρή θρησκευτικότητα, ο σεβασμός της ελληνιστορωμαϊκής παράδοσης και της κοινής γνώμης, αλλά κυρίως η πίστη στον Αυτοκράτορα και την Ορθόδοξη. Συνήθως οι μεμειωμένες ανταλλακτικές σχέσεις πόλης - υπαίθρου λόγω άναπαρκών άδοκων δικτύων αυξάνουν τον έμπορικό ρόλο της θαλάσσιας μεταφοράς και καθιστούν άναγκαία τη λειτουργία των έμποροπληγύρων, όπως των «Δημητρίων», που γίνονται έβω από τα δυτικά τείχη και που περιγράφει παραστατικά ο Τιμαριών στο τέλος του 12ου αι. (σχ. 5.8).

2.2. Το εύλεικό ρωμαϊκό ορθωγωνικό σύστημα δρόμων και οικοδομικών τετραγώνων της πόλης, μεταβάλλεται κατά την παλαιοχριστιανική και πρωτοβυζαντινή περίοδο. Καινούριοι πολεοδομικοί πυρήνες δημόσιων και κοινόχρηστων λειτουργιών ιδρύονται στον ύπάρχοντα πολεοδομικό ιστό, αφαιρώντας μέρος των λειτουργιών του κέντρου (Άγοράς ή Forum), που τις κατατέμουν σε περισσότερους άστικούς πόλους. Οι άστικοί αυτοί πυρήνες που άποτελούν την προβολή της θρησκευτικής και πολιτικοκοινωνικής άλλαγής στο χώρο είναι τα νέα χριστιανικά συγκροτήματα που έπιβλήθηκαν με το μέγεθος τους στον ύπάρχοντα πολεοδομικό ιστό, όπως ο Άγιος Δημήτριος, η Άχειροποίητος, η Άγία Σοφία κτλ. Το πρωτοβυζαντινό πολεοδομικό σχέδιο της πόλης παρά όλες τις πολλές άσφαειες του που μόνο η έρευνα θά διευκρινήσει χά-

νει την προηγούμενη γεωμετρική του συνεκτικότητα και γίνεται πύο έλεύθερο, χωρίς άυστηρούς άδρες και κάρναθο. Μάς παρουσιάζει ένα άστικό κέντρο με όχυρωματικό χαρακτήρα και ιεραρχημένο όδοκό δίκτυο.

Η χωρολειτουργική άργάνωση της περιτεριωμένης πόλης κατά το 14ο αι. (σχ. 5) παρουσιάζει περιοχή εκκλησίας και κατοικιών στο άνατολικό τμήμα της και τρία διακεκρίμενα ύπόκέντρα στο δυτικό:

- α. το διοικητικό κέντρο (περιοχή Άνακτορών) (1)
- β. το κέντρο έμπορίου και άναψυχής (μεγάλη άγορά, στάδιο) (2)
- και γ. το οικονομικό κέντρο (3) έγκαταστημένο στην περιοχή του λιμανιού ήδη από τον 4ο αι. μ.Χ.

Ο τεχνιτός αυτός έσωτερικός λιμένος της πόλης που ίδρυσε ο Μ. Κωνσταντίνος (συνολικό έμβαδοσ περίπου 1' χλμ.) λειτουργήσε σ' όλη τη βυζαντινή εποχή (322-1430). Μετα την κατάχωση του, δημιουργήθηκε εκεί στα νεότερα χρόνια η γνωστή έμπορική συνοικία «λαδοδικα» (βλ. σχ. 4.3).

Η μη ανταγωνιστική οικονομική σχέση της λειτουργίας των κρατικών μονωπωλίων και των συντεχνιών στους πρώτους τουλάχιστον αιώνες φαίνεται ότι δεν άδηγει σε έντονες κοινωνικές διαφοροποιήσεις μέσα στο χώρο (π.χ. της περιοχής κατοικίας). Η κατοικία στην περιοχή της άργάνωσης μά πυρήνα τη «Γενθια» ή «Ενορία», που κέντρο της έχει συνήθως ένα ναό. Η χωρική αυτή άργάνωση άνταντακά το κυρίαρχο συντεχνιακό σύστημα παραγωγής.

3.1. Όθωμανική περίοδος (1430-1912). Η έγκατάσταση πολυπληθών Έβραίων από το τέλος του 15ου αι. στη Θεσσαλονίκη καθώς και η έντονη παρουσία του τουρκικού στοιχείου δίνουν στους τρεις πρώτους τουλάχιστον αιώνες της κατάκτησης στην πόλη μη ελληνική όψη. Αυτή έντάσσεται και λειτουργεί οικονομικά στο όθωμανικό φεουδαρχικό σύστημα ως πόλη - καζάρι» (σχ. 6).

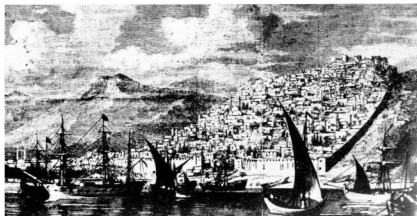
Τόσο ο γνωστός Έβλιά Τσελεμπή (1668) όσο και ο Felix Beaujour (1787-1797) μάς δίνουν την περιγραφή μιας καθαρά άνατολιτικής πόλης, πύο από τη θαλάσσια παρουσία μά παραδείσια εικόνα, αλλά στο έσωτερικό της, όπου λείπουν οι ύπαίθριοι χώροι, είναι φοβερά θρωμικοί, ίδιως στις έβραϊκές φτωχικές συνοικίες.

Η κύρια άγορά της πόλης χωροθετείται στην περιοχή μεταξύ της σημερινής Έγνατίας και η Έρμου, αλλά ύπάρχουν συντεχνιακές και άλλες άγορές όπως: το Μισίρ - Τσαορί (Αιγυπτιακή άγορά στο σημερινά «λαδοδικα»), η περιοχή στο λιμάνι με τα ταμπάκια (100 περίπου θυροσδεψεία), η άγορά Ταχτούκ - Καλέ κάτω από το τείχος, τα έμλεμπορικά κτλ.

Στη δυτική ελώδη περιοχή έβω από τα τείχη της πόλης χωροθετείται η «περιθωριακή» συνοικία της «Μπαρ» με ταβέρνες, έμπορικά μαγαζιά, χώρους άμαρτίας κτλ. Οι πλανόδιοι έμποροι, οι πριαμευτάδες ξένοι και ντόπιοι, οι λούστροι και άλλοι, ένας όλοκληρος φανταχτερός κόσμος κάτω από τους σκεπασμένους με ύψωματα κεντρικούς δρόμους της πόλης (σκεπαστά), έδιναν σ' αυτήν έναν άνατολιτικό και σύγχρονως κοσμοπολιτικό χαρακτήρα.

Θρησκευτικά και κοινωνικά κέντρα γίνονται οι μικρές έξλοστεγες μεταβυζαντινές βασιλικές πύο έχτισαν οι χριστιανοί μετά τη μετατροπή των μεγάλων ιστορικών θρησκευτικών μνημείων σε τζαμιά. Ο Μητροπολίτης και η Δημογεροντία άσκούν τη θρησκευτική, τη διοικητική και τη δικαστική έξουσία των χριστιανών.

3.2. Τη χωρολειτουργική της άργάνωση (σχ. 7), που λόγω έλλειψης κατάλληλων στοιχείων είναι δύσκολο να διευκρινιστεί, καθορίζει η έγκατάσταση στο κέντρο της περιτεριωμένης πόλης

6. Άποψη της Θεσσαλονίκης από τη θαλάσσια κατά την όθωμανική περίοδο (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, ΙΕΕ, ΙΓ, 382).

7. Πιθανή μορφή όθωμανικής Θεσσαλονίκης κατά τους πρώτους αιώνες της κατάκτησης. 1. Ελληνικές συνοικίες. 2. Έβραϊκές συνοικίες. 3. Τουρκικές συνοικίες. 3α. Τουρκική διοίκηση. 3β. Συνοικίες Μπέδων. 4. Φράγκικη και έθνολογικά-μεικτη-συνοικία άγοράς. 5. Περιοχή άγοράς και λιμανιού.

8. Άποψη της «πριετιχομένης πόλης» (ιστορικός πυρήνας) από νοτιοανατολικά πριν από την πυρκαγιά (Μουτσόπουλος, 1980, 208).
 9. Η Θεσσαλονίκη του τέλους του 19ου αϊ. - αρχές 20ου αϊ. όπως απεικονίζεται στο θαλασκό σχέδιο του Heblard (1917). 1. Ζώνη ψηλών εισοδημάτων. 2. Περιοχή χαμηλών εισοδημάτων. 3. Παραλιακή προκυμαία (1873-1902) που έγινε στη θέση του θαλασσιού τείχους που κατεδαφίστηκε (1866) 4. Παραλιακή γραμμή τραμ (1894) 5. Νέα θέση του κέντρου πόλης που χάρισσε προς τη θάλασσα (ΝΑ). 6. Χωροθέτηση δημοτικών οδών σε όδικες οδούς. 7. Σιδηροδρομικός σταθμός Β. - Άνω πόλη».

και γυμνάσιό το Λυκείου του εθναϊκού (2), ελληνικό (1) και ευρωπαϊκό (4) σχολείου που άσκησεν τό έμπόριο. Ένα τήν «νω πόλη» καταλαμβάνει το τουρκικό (3) στοιχείο που άσκει τη διακρίση και την εκμετάλλευση της πρωτογενούς παραγωγής στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή.

3.3. Διεθνείς και τοπικές κοινωνικο-οικονομικές και δημογραφικές ανακατατάξεις μετά τους 17ο-18ο αϊ. δίνουν στην πόλη τη λειτουργία «πόλης-πρακτορείου» και τη συνδέουν με τα ευρωπαϊκά καπιταλιστικά κέντρα.

Στις αρχές του 19ου αϊ. η Θεσσαλονίκη αποτελείται από ένα μωσαϊκό πληθυσμού που της δίνει ακόμα έντονη και πολυθρόνη ζωή ανατολιτι-

κης πόλης. Μιά σειρά από πυρκαγιές (1840, 1849, 1877, 1890 και αργότερα 1910, 1917) καθώς και οι πρωτοβουλίες του 'Αβδούλ Χαμίτ στο πλαίσιο της όθωμανικής διοικητικής ανανέωσης, εξευρωπαϊζούν την πόλη. Άρνοσηρημένα φτάνει ο νεοκλασικισμός (1880) που τον υπηρετήσαν κυρίως Ξένοι αρχιτέκτονες π.χ. Vitaliano, Poselli και που κρατήθηκε ουσιαστικά μόνο για τό μεγάλα θωμανικά κτήρια π.χ. σημερινό Διοικητήριο, Γ σώμα στρατού, παλιό κτήριο Φιλοσοφικής Σχολής κτλ. καθώς και σε μερικές πλούσιες συνοικίες, π.χ. παραλία, Φραγκομαχαλά. Πύργος κτλ. Συνχρόνως αλλάζει και ή κοινωνική

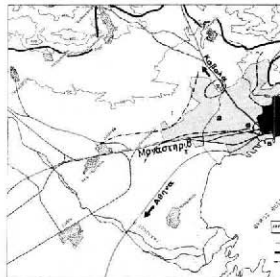
όργάνωση της πόλης και άκολουθεί και ή χωρική αλλαγή.

3.4. Έτσι, κύριο στό τέλος του 19ου αϊ. ή χωρο-λειτουργική όργάνωση της πόλης μεταβάλλεται ριζικά. ή όρμικενήρι άνοητεύει που είχε επί αιώνας μέσα στο τείχη (σχ. 8) ύποτάσσεται στην τουσακή (σχ. 9).

Δημιουργείται προς τό ανατολικό, έξω από τό τείχη, ζώνη κατοικιών υψηλών εισοδημάτων (1) κατά μήκος του Οεσμναϊκού κάλλου, ένα στα δυτικά περιοχή χαμηλών (2). Ό μεταοικισμιαός άποδο συνδυαστική από μία σειρά ριζικών χωρικών αλλαγών στην πόλη, όπως α. ή καταστροφή του παραλιαού τείχους (1866-67), ή κατασκευή προκυμαίας (1873-1902) (3) και γραμμής τραμ (1894) (4). Β. ή πυρκαγιά του κέντρου - πόλης στα 1890 που όδηγήσει στην αίσθηση της όλης της όδικής γής και στην κω-θοδο του κέντρου πόλης (5) προς την παραλία, γ. ή εγκατάσταση έμπορικων δημοτικών (6)

10. Νεότερη Θεσσαλονίκη. Ρυμοτομικό σχέδιο του 1940 όπου σημειώνονται ενδεικτικά: 1 - Πυρκαγιά Ζώνη; (1917) 2. Εργατικά συνοικισμοί. 3. Προσωμικοί συνοικισμοί (1922-24) 4. Περιοχή ευθαίρων (μετά το 1950) 5. Βασικές πολεοδομικές λειτουργίες. 6. Περιοχή έμπορίου 6. Έμπορικό Λιμάνι 7. Σιδηροδρομικός σταθμός. 8. Δ.Ε.Δ. 9. Α.Π.Θ. 10. Περιοχή δημοτικών (δίκαιος χαρτί από τη Χ.Μ.Θ. 5:16).

11. Σύγχρονη Θεσσαλονίκη. Η «πριετιχομένη πόλη» και ή επέκταση της πόλης μετά τό 19ο αϊ. 3. Μπαρζο Μεταξό (Dop 7. Αερολιμένας (Ανδρικόπουλου - Καυκάλα κ.α. 1980: πιν.

και λοιπών νέων λειτουργιών απαραίτητων για την νέα κατασκευαστική φάση της «πόλης - προκτορίας» δ. Η κατασκευή του αεροδρομίου στο Σπάτο (7) από την εταιρεία Hensch (1972) στη δυτική περιοχή, έδαφος από τα τείχη, και οι συνδέσεις που ακολουθούν με το Ηλεκτράειο (1888), το Μοναστήρι (1894), το Δεδένεας (1896) και τέλος την Αθήνα (1916), δίνουν στη Θεσσαλονίκη ευρωπαϊκή έμπορικη σύνδεση και διανοδικό του ασιατικού οικονομίου, κοινωνική, πνευματική κτλ. ανάπτυξη.

4.1. Νεότερη περίοδος 1912 - σήμερα. Η άπλετουθεωμένη Θεσσαλονίκη (1912) προσαρτάται στο ελληνικό κράτος και στην ελληνική οικονομία που διέρχεται την πρώτη φάση του καπιταλισμού του φιλελευθερισμού (1907/13 - 1950/53) με κύρια χαρακτηριστικά την άργη εξέλιξη της βιομηχανίας και της εργατικής τάξης, την άνοδο της μεσοκίτης άστικής τάξης (1909) και την ενσωμάτωση της μεταπρατικής (1922) στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό, την πολιτική αστάθεια και τον έντονο ξένο παρεμβατισμό. Γύρω στα 1920 εμφανίζονται χωρικά φαινόμενα πόλωσης τόσο σε χωροταξικό (δίπολο Θεσσαλονίκη - Αθήνα) όσο και άστικό επίπεδο (Αθήνα). Στη Θεσσαλονίκη, με άφραμη τη μεγάλη πυρκαγιά στο κέντρο της (1917) και το έντονο πρόβλημα άποκατάστασης των πυρπολωθέν (περίπου 70.000), η αρχαία τάξη, που είναι κύρια κάτοχος της κεντρικής ζώνης της πόλης, σε πρώτη φάση θεσμοποιεί την άνοικοδόμηση της «Πυρκαϊστικής Ζώνης» (έκταση περίπου 120 ηα) με βάση ένα σχέδιο του Γάλλου Hebrard (1921)

(σχ. 9), άφου μετά από πιέσεις (1919) αύξαινε την έμπορικη της αξία. Για την άνοικοδόμηση συνδέεται το έμπορικό με το κτηματικό κεφάλαιο και εγκαθίσταται στο κέντρο τα ύψηλά εισοδηματικά με ταυτόχρονη άπωση των χαμηλότερων προς την περιφέρεια. Μετά το 1920 εγκαθίσταται (μεταξύ 1922-24) στη Θεσσαλονίκη περίπου 100 χιλ. πρόσφυγες (σχ. 10). Στη δεύτερη αυτή φάση έμπορευματοποιείται ο κεντρικός άστικός χώρος (1) της πόλης, ενώ φορτίζεται άπρογραμματίστα, χωρίς να υπάρχει ύποδομη ή περιφερειακός της, εξέλιξη της άστικής άποκατάστασης των προσφύγων (3). Η πόλη παίρνει γύρω στο 1928 τη σημερινή περίπου μορφή της με πενταπλάσια έκταση από αυτήν που είχε ως περιτειχισμένη (330 ηα). Στο πλαίσιο του καπιταλιστικού εκσυγχρονισμού και κατά τη δεύτερη φάση του καπιταλισμού του φιλελευθερισμού ιδρύονται το 1926 δύο βασικές λειτουργίες της πόλης, το Άριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ) (9), και η Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης (ΔΕΘ) (8). Στη δεκαετία 1961-71 η πόλη παρουσιάζει έντονο ρυθμό πληθυσμικής αύξησης (46,4%), γεγονός που της δίνει πρωτοπορία στα άστικά κέντρα της χώρας καθώς και παράλληλη αύξηση των παραγωγικών δραστηριοτήτων (σχ. 11).

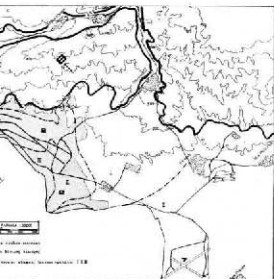
Η κοινωνική δομή της άναπακλά τις παραγωγικές της δραστηριότητες,

άφου το 50% περίπου του ενεργού πληθυσμού είναι χειρωνακτικές άμφωνες με την τεχνική διαίρεση της ένομοσίας, και το 70% μισθωτοί. Η Θεσσαλονίκη παρουσιάζει ειδικευση σε σχέση με τα ύπολοιπα άστικά κέντρα της χώρας στο χονδρικό έμποριο και τη βιομηχανία - βιοτεχνία με άμεση έπιρροή στο νόμο της και την ευρύτερη περιοχή Μακεδονίας και Θράκης.

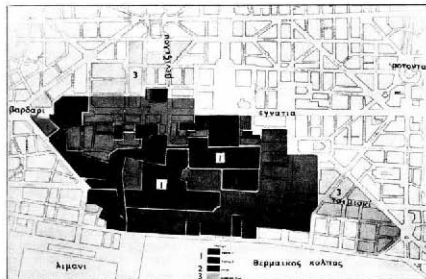
4.2. Το κέντρο (C.B.D) της Θεσσαλονίκης.

Μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ή ελληνική οικονομία περνάει στην περίοδο του καπιταλισμού των «μικροπυλών». Στην περίοδο αυτή, χωρίς να μειωθούν τα φαινόμενα χωροταξικής πόλωσης αυξάνεται το έπενδυτικό ενδιαφέρον για την κατοικία. Γύρω στα 1956, οικοδομείται, κατά κανόνα σε χαμηλή ποιοτική βάση, η κεντρική περιοχή της Θεσσαλονίκης (σχ. 10) (1) ενώ τα ύψηλά εισοδηματικά άρχίζουν να φεύγουν στα προάστια, και χωροθετούνται κατά μήκος των κεντρικών άρτηρων της πόλης οι πολεοδομικές λειτουργίες: κατοικία (όροφοι) - έμποριο (ισόγειο) (5), ενώ πυκνώνει στις παρυφές της πόλης η αυθαίρετη δόμηση (4). Μέσα στο πλαίσιο αυτοάναπτυξης της πόλης το C.B.D άποκτα την όργανωση που περιγράφεται πιο κάτω:

— Πολυδομική χαρακτηριστικό του CBD (Central Business District) το CBD άμφωνεται στους ιστορικούς πόλους (πλάτεια Βαρδαρίου, Λιμνι) και στον ιστορικό άξονα - πυρήνα της

1. Περιτειχισμένη πόλη - (ιστορικός πυρήνας) 2. Υαλοκατασκευή CBD 3. Μεταβατική ζώνη (Πασηγομαγίου κ.ά. 1978: τελικός χρήσης δηλ. εργασίας στην Π.Α.Ε.Θ.)

2. Το CBD (Central Business District) της Θεσσαλονίκης: 1. Πυρήνας 2. Υαλοκατασκευή CBD 3. Μεταβατική ζώνη (Πασηγομαγίου κ.ά. 1978: τελικός χρήσης δηλ. εργασίας στην Π.Α.Ε.Θ.)

Εγνατίας φράγματος ως το όριο του χωρικού κέντρου (105ος Δ. Τούανση). Καταλαμβάνει στο ΒΔ τμήμα της αρχαίας περιτοχόματης πόλης τα 2/3 περίπου της γυναικείας ημικυκλικής φάσης του 1917 και εδικοτομα παραβάλλεται από Πλατεία Βαρβάρι - Δωδεκανήσου - Ζακχαρίας - Παλαστής οδού Η. Κωνσταντίνου - Στρατηγική - Καραλή - Παύλου Μελά - Αγίας Σοφίας - Έγνατίας - Χαλκίδων - Ολύμπου - Διοικητήριου (σχ. 12).

Ο κτισμένος οικοδομικός όγκος του CBD είναι βασικά το αποτέλεσμα τριών τάσεων που κυριώτερη προέλαση στην ιστορία της πόλης:

1. Μιας πρώτης επιρροασμένης από αθηναϊκά κινήματα του τέλους του 19ου αι. και των αρχών του 20ού, εδαφολογικής προέλευσης (πχ. νεοκλασικισμός).

2. Μιας δεύτερης μεταπλεμικής, της περιόδου 1950-60, που είχε ως σκοπό την εκρυστάλλωση του χωρικού μέσου τα διακριτά στοιχεία.

3. Μιας τρίτης σύγχρονης (μετά το 1970), που κυριαρχεί στο μεγάλο αστικό κέντρο και έχει ξένα κέντρα προέλευσης.

— Αιτιολογικά χαρακτηριστικά του οικονομικού κέντρου. Συμμετοχή Λατινομάς. Οι κυριώτερες κεντρικές οικονομικές λειτουργίες που χωροθετούνται στο κέντρο της πόλης είναι το λιανικό εμπόριο (τα γραφεία του διευθυνισμού και τα τραπεζοκέντρα) και η διεύθυνση (σχ. 12). Σχετική έδρανα αναφορά με το CBD είναι επίσης οι: α) αυτο αποτελείται από τρεις ζώνες:

1. Έναν πυρήνα του CBD (σχ. 12.1)
2. Το υπόλοιπο CBD (σχ. 12.2) και
3. Μία μεταβατική ζώνη (σχ. 12.3)

Η συμμετοχή του εμπόριου είναι σταθερή στις τρεις ζώνες (με μείωση στη μεσοία), των γραφείων μειώνεται συστηματικά προς την περιφέρεια του CBD, ενώ της διεύθυνσης αυξάνει. Η αναζήτηση θέσεων μεγάλων προσαρμοσμένων, από μέρος των επιχειρήσεων αποτέλεσμα της επικράτησης των οικονομικά ισχυροτέρων Λατινομάς, οδηγεί σε δύο πόλεις επίκεντρων του σύγχρονου κέντρου της Θεσσαλονίκης: Μία προς τα ΒΑ προς το όρος της οδού Ολύμπου και άλλη προς ΝΑ προς την οδό Παύλου Μελά.

— Σπριματικά χαρακτηριστικά του CBD. Το έδαφος και χωρίς προγραμματισμό - σχεδιασμό CBD της Θεσσαλονίκης μετακλιματισμένο κάτω από τις ιδιότητες ελληνικής συνθήκης του καπιταλισμού των μονοπωλίων (1950/53 ως σημείο δημιουργίας προβάλλει αναπόφευκτα και επισημοποίηση των βασικών φάσεων του. Συνεχώς χάνονται κάποιες περιοχές με ιδιαίτερο χαρακτήρα ή λειτουργία, και η λειτουργική αναμετάθεση δημιουργεί ο ένα συννοήσιμα χωρικό ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Thessaloniki: A Town - Planning Survey

1. Ancient period (315 B.C. - 4th century A.D.): At the beginning of the hellenistic period Kassandros created Thessaloniki by uniting 26 small settlements (fig. 2). Thanks to

its significant geographic location Thessaloniki was soon distinguished as the commercial center of the area. During the roman period Thessaloniki becomes even more important (fig. 1), as it enters the phase of commercial and industrial development. In the first century A.D. Thessaloniki also becomes a roman military center (fig. 3) and therefore its significance is increased. Around 300 A.D. the final form of the «walled city» is created, a form to be preserved until the end of the 19th century (fig. 4). The entire lay-out of the city is determined by two centers: the administrative - religious center along with the sector of popular entertainment and the economic and cultural center located in the exact center point of the city.

2. Dark Ages and Byzantine period (4th century A.D. - 1430): The serious demographic decrease in the country side leads to the creation of small rural settlements that function on a communal base. In the important urban centers, like Thessaloniki, there exist on the one hand a strong state monopoly of certain articles controlled by the economic elite and on the other a system of commercial production organized in guilds and directed by the middle class. The layout of the city in the 14th century exhibits three distinct sub-centers in the west area (fig. 5): the administrative, the commercial-cultural and the economic center (harbour). While the east area remains a dwelling quarter organized on the parish model around a church-nucleus.

3. Ottoman period (1430-1912): The settlement in Thessaloniki of a great number of Jews, from the 15th century on, as well as the intense presence of the turkish population do not enhance the greek appearance of the city, at least for the three first centuries of the turkish occupation. Thessaloniki is economically subordinate to and functions according to the ottoman feudal system as «city-market» (fig. 6). The organization of the city, still unknown in detail, is determined by the settlement around the harbor of Jews, Greeks and Europeans who hold the commercial reins in their hands. The «upper city» is inhabited by the Turks who administer and exploit the primary sector.

International and local social, economic and demographic rearrangements, that mainly occur after the 17th and 18th centuries, transform the function of the city so that it becomes a «city-agency» and connect it with the European capitalistic centers. Thus, by the end of the 19th century the organization and development of the city instead of being homecentric (fig. 8) becomes sectorial (fig. 9).

4. Modern period (1912 until today). Liberated Thessaloniki (1912) is annexed to the Greek state which goes through the economic phase of liberal capitalism (1907/13-

1950/53). After the fire of 1917 the rebuilt sectors of the «burnt zone» (120 ha) are instituted according to Hebrard's plan (1921) (fig. 9). Then, the central urban area of the city is commercialized, while at the same time the peripheral area is irrationally overloaded. In 1926 Thessaloniki almost takes on its present form expanding to cover a quadruple area than the original «walled city» (330 ha) (fig. 10). During the decade 1951-71 the city appears to specialize in wholesale trade, in industry and handicrafts and directly influences the entire areas of Macedonia and Thrace (fig. 11).

Βιβλιογραφία

ΑΝΔΡΙΚΟΠΟΥΛΟΥ - ΚΑΥΚΑΛΑ Ε. ΚΑΥΚΑΛΑΣ Γ. ΔΑΓΟΡΟΥΛΟΣ Α-Θ. «Θεσσαλονίκη. Πολιτισμική Διερεύνηση - κριτική μεθοδικών προσεγγίσεων και προοπτικές έρευνας της πόλης». Θέματα Αρχιτεκτονικής - Πολιτισμού, 5. Θεσσαλονίκη: Παρητηρία, 1980.

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΠ. «Ιστορία της Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1947.

VICKERS M. Towards Reconstruction of the Town Planning of Roman Thessaloniki. «Ancient Macedonia», Fig. 3 pp. 246. Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1970.

ΓΟΥΝΑΡΗΣ Γ. Τα τεκμήρια της Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1976.

ΠΙΟΤΑΡΙΑΔΗΣ Γ.Ι. Τοπογραφία και πολιτική ιστορία της Θεσσαλονίκης κατά τον 16ο αιώνα, Θεσσαλονίκη 1959.

ΙΕΕ. «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους». «Ελληνισμός και Ρωμαίοι», τ. ΣΤ', Αθήνα: «Εκδοτική Αθηνών Α.Ε. 1976.

«Νεώτερος Ελληνισμός» από 1833 ως 1881». «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», τ. ΙΓ', Αθήνα: «Εκδοτική Αθηνών Α.Ε. 1977.

ΛΑΡΡΑΣ Γ. «Οι πόλεις των χριστιανικών βασιλείων. Μία συμβολή στην πολιτοποίηση του ανατολικού «Ιστανούλ»». Ελληνικά, παράρτημα. Είσηψη του Διευθυντή Συνεδρίου Χριστιανικής Αρχαιολογίας, σσ. 403-445. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1980.

ΜΟΖΟΦΟ Κ. Θεσσαλονίκη 1700-1912, τομή της μεταπλεμικής πόλης. Αθήνα 1974.

ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Ν.Κ. Θεσσαλονίκη 1900-1917. Θεσσαλονίκη 1980.

ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ Γ. Γ. Ιστορία - Αρχαιολογία. Χιτοπέδικη Μελέτη Θεσσαλονίκης, τ. 3 (συντ. Γ.Δ. Γραντοπούλου). Θεσσαλονίκη, Υ.Δ.Ε., 1966.

ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ Χ. «Η Βαλκανία σχέση της Θεσσαλονίκης, Βυζαντινά τ. 7ος, Θεσσαλονίκη 1975.

ΣΥΓΓΡΟΥΛΑΚΗΣ Α. Συμβολή εις την τοπογραφίαν της Βυζαντινής Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1945.

SCHÖNEBECK H.V. «Die Stadplanung des römischen Thessalonien». Bericht über den VII. Internationalen Kongress für Archäologie 1938, pp. 478-482. Berlin 1940.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Δ.Δ. «Οικιστική εξέλιξη». Χωροδομική Μελέτη Θεσσαλονίκης, τ. 5 (συντ. Δ.Α. Τριανταφυλλίδη). Θεσσαλονίκη: Υπουργείο Δημοσίων Έργων.